

B A R A K K E N !

B A R A K K E N !

de
schoolpaviljoenen
van
Léon Palm
en
Willy Van Der Meeren

1.

Vanuit historisch oogpunt is de actuele behoefte aan nieuwe scholen verre van uitzonderlijk te noemen. In België heeft de scholenbouw *altijd* momenten van crisis gekend.

Een van de meest turbulente was ongetwijfeld de Schoolstrijd van de jaren vijftig van de afgelopen eeuw. Het geprefabriceerde paviljoen van Léon Palm en Willy Van Der Meeren, een ontwerp uit 1957, is er onmiskenbaar een product van. Jarenlang werd het alleen maar ingezet voor het onderwijs in de Rijksscholen. Dat was erop uit om snel en goedkoop – en tegen het katholieke onderwijs in – zoveel mogelijk nieuwe klassen te bouwen om alle voordeel te kunnen halen uit de sterke toename van schoolgaande jongeren.

Het paviljoen kwam op de meest uiteenlopende en afgelegen plaatsen terecht, in landelijke buurten en stedelijke uitbreidingen. Tot in de late jaren zeventig – en minstens één keer in de jaren tachtig – is men het blijven optrekken.

Het ontwerp van Palm en Van Der Meeren was dus een succesnummer. Als het waar is wat deze laatste beweerde, dan zijn er een 1000-tal gerealiseerd, overal te lande, zowel voor nieuwe vestigingen als voor de uitbreiding van bestaande complexen. De meeste werden ondertussen afgebroken of staan op het punt te verdwijnen – een bijna ironisch te noemen gevolg van

de lopende operatie 'Scholen van morgen'. Minstens een handvol exemplaren is, meer dan een halve eeuw na de oprichting en in weerwil van de tijdelijk bedoelde opzet, nog altijd in gebruik, ook al is de bestemming inmiddels soms gewijzigd.

2.

In tegenstelling tot wat de saga van het CECA-huis (precies op datzelfde moment) te zien gaf, fungeerde een promotor als schakel tussen de architecten en de eigenlijke opdrachtgever, het Ministerie van Openbare Werken. Was het daaraan gelegen dat *le grand nombre* deze keer kon worden gehaald? Van Der Meeren heeft het laten uitschijnen: "Het was een commerciële geschiedenis, een zaak van geven en nemen." Palm was daar handiger in dan hijzelf, zo gaf hij toe. In hoeverre de uitwerking van de paviljoenen aan Palm valt toe te schrijven, is niet te achterhalen, maar het is *zijn* handtekening die op de plannen staat en hij is ook de enige van beiden die, na de beëindiging van de samenwerking in 1964, nog een tijd lang paviljoenen bleef bouwen en er zelfs een variante versie van ontwikkelde. (De deurklink in de vorm van een winkelhaak, waarmee Van Der Meeren zijn woningen en appartementen signeerde, is – hoe kindvriendelijk ook – op geen enkel paviljoen terug te vinden).

Ook andere architecten hebben in de jaren vijftig, met andere promotoren of bedrijven, paviljoenen voor de scholenbouw ontworpen. De Decoba-schooltjes van De Coene, waarvan er 53 zijn gemaakt, onder meer op het Kiel in Antwerpen, zijn het bekendst. De richtlijnen van hogerhand waren altijd dezelfde.

Bijna onvermijdelijk hebben ze variaties op eenzelfde type opgeleverd: een gestrekt volume, meestal twee klassen lang, één klas hoog, één klas diep – een type dat in verschillende situaties kon worden ingepast, als eenmalig exemplaar of in groepen van uiteenlopende grootte. In de loop van de jaren kwamen de varianten soms gewoon naast elkaar te staan, op dezelfde locatie. Op oude prentbriefkaarten is na te gaan hoe ze, van bovenaf gezien, soms nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn.

3.

In situ, op de begane grond, sprong het onderscheid nochtans meteen in het oog. Niet alle hadden ze hetzelfde soort ambitie op het vormelijke vlak. De paviljoenen van De Coene boden de verleidelijkste aanblik. Het schuine verloop van de kolommen en de betimmering gaf er een modieuze *look* aan – een illustratie van wat K.N. Elnò destijds de Expo-stijl heeft genoemd. Het was geen toeval dat de firma in die jaren op volle toeren draaide voor de Expo, vooral met de productie van gelijmd gelamelleerde spanten. De Decoba-schooltjes zijn er duidelijk door beïnvloed.

De paviljoenen van Palm en Van Der Meeren waren er het tegenbeeld van. Ze leken niet eens een *look* te beogen en werden meestal barakken genoemd. Alles leek vanuit het elementaire en het noodzakelijke te zijn bedacht. Het dak en de luifel gaven bijvoorbeeld wel enige dynamiek aan de compositie, maar hun helling was er toch vooral om, net als in het CECA-huis, de afvoer van regenwater mogelijk te maken. Men is geneigd de kwaliteit van dit paviljoen niet direct in het beeldaspect te zoeken maar in het constructieve systeem, een systeem dat, hoe eenvoudig ook, van een buitengewoon raffinement getuigt en al meteen een recurrent thema in het werk van Van Der Meeren blootlegt.

De constructie is namelijk te herleiden tot een figuur van parallelle dragers, op dezelfde afstand van elkaar. Het paviljoen voegt zich daarmee in een reeks van gebouwen zoals de woningen Franckx en Van den Ryn, het CECA-huis, het blok in Evere of zelfs de Mercedesgarage in Luik, gebouwen waarvan de constructie uit portieken of spanten bestaat, in hout, staal of gewapend beton. Het bekende gevolg is dat de gevels en de binnenmuren lichte wanden kunnen zijn van plaatmateriaal, grote glaspartijen en verplaatsbare kasten. Het paviljoen heeft vergelijkbare kenmerken maar laat tegelijkertijd belangrijke verschillen zien.

Ongewoon is alvast dat de constructie helemaal aan het oog onttrokken wordt, terwijl ze in de genoemde gebouwen niet alleen met brutalistisch aplomb aanwezig is, maar ook – vooral in het geval van de houten spanten – een 'obstakel' vormt waarmee de ruimte en het (woon)programma een geleding krijgen. Niets daarvan in de paviljoenen: het interieur is vrij van elke sta-in-de-weg en de opvatting van de constructie is met moeite te achterhalen. Van de dakspanten (samengestelde liggers die eind jaren tachtig terugkeren in de constructie van een luifel op Leros) is alleen een suggestie van de onderste flens te zien; de opbouw van het dak blijft verborgen boven de plafondplaten. Daardoor hebben we ook het raden naar de wijze waarop deze spanten

ondersteund worden; we moeten de plannen of de foto's van de bouwwerf erbij halen. Zo blijken de dakspanten geklemd te zijn tussen de opgaande stijlen van twee belendende gevelelementen. Het frame van die elementen heeft dus een dragende functie, in tegenstelling tot de vliesgevels van het CECA-huis of de prefab-panels van de hoogbouw in Evere. De constructie van het paviljoen is niet gebaseerd op een zuiver en *gewild* onderscheid tussen 'drager' en 'invulbouw', maar is een hybride. Het is een conceptie waarvoor Van Der Meeren auteurschap heeft geclaimd en waaruit blijkt dat hij geen slaaf was van systeemdenken. Als het erop aankwam kon hij het modernisme en zijn cliché's vergeten en bouwde hij zoals een boer een schuur of een militair een barak bouwt: met een minimum aan middelen, simpel en snel ineens te steken, maar tegelijk ook met de meesterlijke vindingrijkheid die hem in zijn beste werken typeerde. Ongetwijfeld valt het succes van de paviljoenen aan dit elementaire karakter toe te schrijven. Was er voor het CECA-huis nog een aanzienlijke investering vereist om het stalen portiek aan te maken (waardoor het onhaalbaar was om het huis eenmalig of in beperkte serie te produceren), dan was het paviljoen een assemblage van low-tech elementen die gemakkelijk te manipuleren waren. "Architectuur moet ontworpen worden als een meubel", vertelde Van Der Meeren. Dit paviljoen is er een perfecte

illustratie van. Het gaat misschien niet op om het CECA-huis te vergelijken met een gebouw dat alleen maar lege lokalen en wat sanitair omvat, maar toch lijken Palm en Van Der Meeren in dit paviljoen de nodige conclusies te hebben getrokken uit de onfortuinlijke afloop van het CECA-avontuur.

4.

De verkavelingen met CECA-huizen (waarvan alleen het Vierwindenbinnenhof werd uitgevoerd), waren evenwichtsoefeningen in *privacy & community*. Rond een gezamenlijke tuin stonden de huizen naar elkaar gericht, in rijen van twee tot zeven. Van Der Meeren vergeleek het met "huifkarren in een western". Orthogonaliteit was niet wenselijk hier, ook al werd zoveel mogelijk naar de 'optimale' oost-west oriëntatie gestreefd.

Voor de inplanting van de schoolpaviljoenen waren de spelregels minimaal. Privacy speelde nauwelijks een rol, bezonning evenmin. De noodzakelijke lichtinval werd gegarandeerd door de hoge ramen in voor- en achtergevels, over de ganse lengte van de klassen. Vandaar dat de aanlegplannen altijd erg eenvoudig waren: paviljoenen werden parallel of haaks tegenover elkaar geplaatst. In het ene geval ontstonden steegjes en intieme tussenruimten, in het andere werden bijvoorbeeld speelpleinen langs alle kanten met paviljoenen afgeboord. Verrassend is niet alleen dat dit patroon een boeiende en gevarieerde schakeling van ruimten liet ontstaan maar dat de gebouwen daar ook zelf toe bijdroegen. Opeens wordt duidelijk waarom de vormgeving elementair moest zijn. Het ingehouden karakter zorgde ervoor dat herhaling niet tot overdaad zou leiden. Omgekeerd werd monotonie vermeden door een subtiel doseren van vormelijke accenten: de lichte helling van de daken, de tegenhelling van

de luifels, de grijsblauwe deuren. Net als bij de CECA-huizen kwam er een gerichtheid tot stand, een even duidelijk als opvallend onderscheid tussen voor- en achtergevel. De ambities van Van Der Meeren bleken overigens verder te reiken. In de oevrecatalogus wordt vermeld dat zijn kleurenkeuze niet aanvaard werd door de overheid. Van zijn suggesties is geen spoor meer terug te vinden maar mogelijk sloten ze aan bij de heldere tonen van het Vierwindenbinnenhof, een helderheid die nadien zal terugkomen in de kleuren van het appartementsgebouw te Evere en van de huisvesting voor studenten op de VUB-campus te Etterbeek.

In hoeverre het wit (gevelelementen), het blauw (deuren) en het zilvergrijs (alu-boorden van het dak) kunnen gelinkt worden aan het identieke, 'wetenschappelijke' kleurenschema van de Belgische sectie op Expo 58, is een open vraag. In de enige passage die Van Der Meeren eraan wijdde, verwijst hij alleen maar naar de zwarte beschildering van de stalen profielen. Ook die werd bijna afgewezen. Ze blijkt bijzonder effectief te zijn aan de onderzijde van het gebouw, waar het lijf van een L-ligger terugwijkt ten opzichte van de gevelpanelen die erop zijn gemonteerd. Daarmee wordt de indruk gewekt dat het gebouw niet stàt maar lichtjes boven het maaiveld zweeft, hetgeen het beeld oproept van een voorlopige constructie die met gemak verplaatst

kan worden (wat in een paar gevallen inderdaad gebeurd is). Jaren later keert dit effect terug in Sterrebeek, in de 'werfkeet' die Van Der Meeren en zijn Atelier Alpha als tijdelijk kantoor betrokken onder een tent van zeildoek (en die nadien naar een locatie in Archennes werd verhuisd). Als hij het Vierwindenbinnenhof vergeleek met een kring van huifkarren, dan doen de paviljoenen, in serie gebouwd, eerder denken aan een camping met sta-caravans. De *caravan* – licht, transparant, verplaatsbaar – is sowieso een basisbeeld voor Van Der Meeren. Eind jaren zestig maakte hij er één voor zichzelf en het is bekend dat hij de VUB-studenten wilde huisvesten in *mobil-homes*, in het centrum van de campus te Etterbeek. In diezelfde periode schreef hij zijn belangrijkste essay, *From Static to Dynamic Environment*.

5.

Tijdelijk of niet, een groot aantal paviljoenen heeft het een halve eeuw weten uit te houden. De exemplaren die nog bestaan – voor zover getraceerd –, doen meestal dienst voor een vereniging of worden nog steeds als schoolgebouw gebruikt. In de meeste gevallen gaat het om de Palm-variant van de late jaren zestig. De verschillen met zijn voorganger blijken ingrijpend te zijn. Opeens duiken zadeldakjes op, gebogen luifels, een annex met sanitair en af en toe een versimpeld detail, onder meer in de fundering.

Voor al deze veranderingen zijn er ongetwijfeld redelijke argumenten te verzinnen. Maar wat een verarming van het beeld. De fries – de reflecterende boord aan de bovenzijde van de gevels – is verdwenen, net als de translucente golfplaten en de multiplex van de afdakjes. Van het ruwe soort elegantie dat met deze materialen kan bekomen worden en dat een handelsmerk was van Willy Van Der Meeren, is geen spoor meer terug te vinden. Het zijn nu inderdaad barakken geworden.

Hoeveel paviljoenen er momenteel nog overblijven, is niet geweten. Een zeldzame keer halen ze het (lokale) nieuws – wanneer de werken voor vervangende nieuwbouw van start gaan of wanneer de aanwezigheid van asbestcement voor vertraging blijkt te zorgen.

Voorlopig heeft hun verdwijning nog nergens tot protest geleid, ook niet bij de specialisten van modern erfgoed. Het is op z'n minst een contrast met vroeger, toen ze werden afgebeeld op prentbriefkaarten – vaak prachtige beelden –, zelfs nog toen de Schoolstrijd al lang voorbij was. Omdat de paviljoenen genoemd zijn naar het bedrijf dat ze realiseerde (Publi Traco), wordt er ook geen verband met de ontwerpers gelegd. Ze zijn, in meer dan één opzicht, zo goed als anoniem.

6.

Deze hommage wil de paviljoenen uit die sfeer van onverschilligheid halen, al was het maar voor even. De tekst wordt daarom aangevuld met archiefdocumenten en een portfolio waarin de actuele toestand van drie paviljoenscholen wordt getoond – in Noeveren, Amougies, Tervuren. Elk van deze scholen heeft haar eigen historiek. In Tervuren zorgde ze in 1963 voor de introductie van gemeenschapsonderwijs. In Amougies, aan de voet van de Kluisberg, ging het om de uitbreiding van het Atheneum aan de overzijde van de straat. In Noeveren werd begin jaren tachtig een paviljoen uit Schilde heropgebouwd. Het moest als voorlopige oplossing dienen voor een nieuw te bouwen fröbelschool, die er nooit gekomen is.

Elk van deze scholen heeft een eigen, specifieke relatie met de omgeving, een eigen spel van schaal en ritme.

De site in Tervuren is de grootste van de drie. De paviljoenen werden aanvankelijk strak en symmetrisch ingeplant maar in de loop van de jaren ging het er wat vrijer aan toe, zoals bij paviljoenscholen wel vaker het geval was. Met wat verbeelding kan men er een miniatuurversie van Mies' IIT-campus in zien. De terreinhelling werd schitterend benut en ook de hoge bomen, waarachter sommige paviljoenen bijna helemaal verdwijnen, en die nog hoger lijken door het schaalverschil met de lage bebou-

wing, dragen bij aan de levendigheid van het geheel. Gaandeweg werden er paviljoenen bijgebouwd; de varianten van Palm staan her en der tussen de 'originelen' verspreid. Van de twintig paviljoenen die hier ooit gestaan hebben, zijn er zes verdwenen. Na een volgende afbraak zullen er vijf resteren, ten behoeve van een kleuterschool en enkele secundaire activiteiten.

In Amougies gaat het om slechts vier klasgebouwen. Ook die worden binnenkort gesloopt. De setting is intiemer dan in Teruren, maar de ruimte is minstens zo geladen. Langs de vier zijden van de speelplaats staan beurtelings korte en lange paviljoenen. In plan wordt een 'roterende' figuur gevormd rond een open centrum, met knappe doorzichten tussen de opeenvolgende gebouwen. Het effect van de transparantie en de wisselwerking met de omgeving, tussen en door de paviljoenen heen, is zonder meer fenomenaal.

Minstens zo boeiend is het geval van het ene paviljoen dat in 1982 naar een perceel in Noeveren werd verplaatst. Omdat ze in gebruik moesten blijven tijdens de werken aan de nieuwe school (die aan de straatkant was voorzien) kwamen de klassen achterin terecht, tegen de grens van het perceel. De nieuwe school is er niet gekomen en het paviljoen is blijven staan, langer dan gepland en op een plaats die niet voor bebouwing was bedoeld.

Ironisch genoeg heeft de site haar kwaliteit juist daaraan te danken. Het is alsof de straatwand opengebroken werd om een ander soort plek te laten ontstaan, een andere wereld, lichter en speelser dan het rauwe Noeveren daarbuiten. De zonering is simpel maar buitengewoon effectief. Men kan gerust van een theatrale encensering spreken. Tussen vuilbruine wachtmuren, achter een scherm van bomen en struiken, voert een helling naar beneden, naar de speelplaats en de klassen. Opnieuw speelt de transparantie een belangrijke rol. Aan 'het elementaire' of 'het noodzakelijke' denkt men hier niet meer – als men tenminste bereid is om door de verloedering heen te kijken. Van de scholen in Tervuren en Amougies kan hetzelfde worden gezegd.

Het zijn geen barakken die gesloopt worden.

Ze mogen dan niet meer aan actuele normen voldoen, ze hebben dan toch, gedurende al die jaren, een waardig kader gevormd. Een open kader, vol mogelijkheden, dat in de vorm zelf van deze paviljoenen belichaamd wordt.

C O L O F O N

Barakken ! werd gerealiseerd in de loop van 2015,
in opdracht van A & D 50, vzw te Mechelen.

De uitgave vormt de derde aflevering van de serie *A & D 50 Monographs*
en is als aflevering 96 opgenomen in de serie *Vlees & Beton*.
Ze verschijnt naar aanleiding van *Willy Van Der Meeren: From Static to Dynamic*,
een expositie die van 12 september tot 15 november 2015
plaatsvond in de Lezze Gallery te Noeveren,
onder curatorschap van Ronny De Meyer en Mil De Kooning.
De tentoonstelling kwam tot stand met de steun van
Infosteel, Plaizier Uitgever, Antiquariaat Alex Winnepenninckx,
Bouwbedrijf Van Poppel, Febelcem, Bureau Bouwtechniek, Boydens Engineering.

fotografie: Bert Van hoogenbemt
research en tekst: Mil De Kooning en Ronny De Meyer
vormgeving: Bert Van hoogenbemt en Laurens De Kooning

met dank aan
Bram Bartholomees, Eric Bracke, Ophelia De Schrijder, Vincent Duroisin,
Larissa Van Aalst, Anke Vanophalvens, Paul Van Opstal, Dienst Ruimtelijke
Planning Provincie Antwerpen, Dienst Stedenbouw Gemeente Kampenhout,
Dienst Ruimtelijke Ordening Gemeente Tervuren

De oplage bedraagt 75 genummerde exemplaren.

Dit is nummer

ISBN 97890 77833 261

D/2015/10.386/3

© A & D 50 vzw, 2015

© tekst Mil De Kooning, Ronny De Meyer

© fotografie Bert Van hoogenbemt

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any other information storage and retrieval system, without prior permission in writing from the copyright holders.